

ДВЕ МОНОГРАФИИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ ПО СВЕТА И В БЪЛГАРИЯ

През 2011 г. проф. д-р Зоя Младенова публикува голяма монография за състоянието и развитието на неокласическата теория в света през XX и началото на XXI век.¹ Наскоро излезе от печат втората ѝ монография – за „смяната на парадигмата“ (прехода) в икономическата теория в България в годините след 1989.² Двете издания са тематично свързани: първото е за доминиращата теория в света, второто – за прехода към нея в България. В този смисъл съдържателно, а и по замисъла на автора им (вж. с. 13 на първата монография и с. 3-4 на втората) двете монографии могат да се разглеждат като публикувано в два тома широкообхватно изследване върху въпроси от историята и състоянието на икономическата теория в България и в света. В българската литература няма аналогично двутомно издание.

Том първи. Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI век

Количествените параметри на изданието са впечатляващи: 463 страници в академичен формат, 367 източника в списъка на литературата, 1068 бележки под линия и в тях – над 900 позовавания на източници, което говори за огромна, добросъвестна, многогодишна изследователска работа.

Отправно начало, логика и ограничения

Началото е в приемането на безспорния факт, че към края на XX век неокласиката доминира в икономическата теория, в преподаването и в теоретичния фундамент на икономическата политика. В монографията е изследвано съвременното състояние на неокласическата теория; идентифицирани са постиженията и проблемите ѝ към края на XX – началото на XXI век; отправна методологическа основа е философията на научното познание (с. 10, 11, 15).

Настоящото е резултат от развитие в миналото. Върху тази логика е построен първият раздел на монографията (с. 47-180), в който се проследяват водещите промени в световната икономика (глава 1) и се очертават основните жалони в развитието на неокласиката (глава 2) през изминалия XX век.

Вторият раздел (с. 181-438) е фокусиран върху съвременното състояние и перспективите на неокласическата теория: нови насоки в теоретичните търсе-

¹ Младенова, З. (2011). *Неокласическата теория в края на XX – началото на XXI век (постижения, проблеми, перспективи). Част първа*. Варна: СТЕНО, 463 с.

² Младенова, З. (2019). *Трансформационни процеси в областта на икономическата теория в България през периода 1990-2011 година (поглед отвътре)*. Варна: СТЕНО, 192 с.

ния – икономикс на информацията, развития в теорията за растежа (глава 3); методологията на неокласическата теория (глава 4); оценка на съвременното състояние и тенденции в развитието на неокласиката (глава 5).

Основно и последователно спазено в монографията ограничение е изключването от нея на неортодоксалната/хетеродоксалната теория, вкл. на неортодоксалния поглед към неокласиката.

Основни тематични линии

1. *Идентификация* (с. 23-43, 440-441). Въпреки че в продължение на един век в света се говори за икономикс, неокласически икономикс и неокласическа теория, и до днес в световната литература няма ясен отговор на въпроса какво е неокласическа теория, какви са обхватът и границите ѝ, какво е съотношението между икономикс, неокласически икономикс и мейнстрийм; терминологичният апарат остава неясен и нееднозначно интерпретиран. В монографията е поставен знак за равенство между мейнстрийм икономикс, неокласически икономикс и неокласическа теория – всичко, което е в мейнстрийма, е неокласика.

2. *Развитието на неокласиката от Маршал до наши дни – еволюция и резултати* (гл. 2 и 3, с. 73-266). Неокласицизмът стартира с „Принципите на икономикса“ на Маршал, тръгвайки от класицизма и опирайки се на теориите за пределната полезност, за производствените фактори и пределната им производителност и на идеята за пазарно равновесие. В първите ѝ десетилетия неокласиката се развива като микроикономическа теория при допускането за съвършена конкуренция; после идва теорията за несъвършената/монополистичната конкуренция – Е. Чембърлейн, Джоан Робинсън.

От края на 30-те – началото на 40-те години на XX век започва усилена формализация и математизация на икономическата теория, съпроводена с преход от идеята за частично равновесие (Маршал) към вижданията на Валрас за общото пазарно равновесие. В средата на 50-те години К. Ароу и Ж. Дебре представят математически доказателства, че при определени предпоставки общото пазарно равновесие по Валрас е теоретично възможно.³

³ „Ако се опитаме да представим в обобщен план това развитие [на микроикономическата неокласическа теория – б.а., В.Т.], то картината е следната: в периода до 1930 г. усилията са насочени главно към усъвършенстване на логическата структура на микроикономиката, оставена от А. Маршал, и приложение на апарата на Маршал за решаване на проблемите на благосъстоянието. Едновременно с това се правят отделни опити за формализация на икономическия анализ. Най-съществената промяна се осъществява след 1930 г. и в нейната основа е формализацията на микроикономиката. Тази промяна е по-скоро методологична, отколкото теоретична: тя се изразява в отказ от теорията на А. Маршал в качеството ѝ на основна концептуална рамка и преход към теорията на Л. Валрас в качеството ѝ на такава рамка. Теорията на Е. Чембърлейн върви в посока, обратна на тази тенденция: тя е твърде богата на емпирични факти и аргументи и трудно се интерпретира с новия инструментариум [формализацията и математизацията – б.а., В.Т.]. Икономическата теория стъпва върху теорията на общото пазарно равновесие и това се оказва решаващо за цялостната формализация и математизация на икономическата наука. ... Съвременната микроикономика е неокласически икономикс ..., преформулиран изцяло с езика на математиката. Маршал запазва значението си при преподаването на Въвеждащата микроико-

В средата на миналото столетие се появява неокласическият (неокласическо-неокейнсианският) синтез, който доминира в макроикономическата теория в продължение на две десетилетия – до стагфлацията от 70-те години. След нея започва неоконсервативният завои: отначало монетаризмът (Фридман), след това новата класическа макроикономика (Р. Лукас, Т. Сарджънт, Е. Прескот). След 80-те години силни позиции в макроикономиката завоюва новото кейнсианство (Дж. Стиглиц, Джон Акерлоф). Днес „две школи – Новата класическа макроикономика и Новото кейнсианство ... , по всеобщо признание образуват „мейнстрийма“ в съвременната макроикономика“ (с. 143).

Като най-значими резултати в развитието на неокласическия икономикс през ХХ и в началото на ХХІ век са посочени разработването на теориите за: несъвършената конкуренция; общото пазарно равновесие; благосъстоянието; пазарните провали; а също и макроикономическата теория, развитието на която довежда до новата класическа макроикономика, новото кейнсианство и теориите за икономическия растеж, вкл. ендегенната теория. В новата класическа макроикономика се откроява теорията за рационалните очаквания, а в новото кейнсианство – информационният икономикс.⁴

3. *Методологията на неокласическата теория* („Методологически бележки“, с. 23-45 и гл. 4, с. 267-372) е втората основна тематична линия след „еволуцията и резултатите в развитието на неокласиката“. В монографията на проф. Младенова намираме най-пълното в българската икономическа литература обхващане и обсъждане на методологията на неокласиката.

Разграничени са методология в широк смисъл – „приложение на философията на науката към икономическата теория“ и в тесен смисъл – „съвкупност от научни методи, които се използват за изучаване на икономическите явления“ (с. 371; вж. също с. 267). Изследването обхваща методологията и в широкия, и в тесния ѝ смисъл. „Неокласическата теория ... се развива на основата на философията на позитивизма от края на ХІХ – началото на ХХ век ... За икономистите привлекателността на термина „позитивен“ се обуславя ... [от това, че – б.а., В.Т.] отговаря на стремежа да се превърне икономическата теория „в разновидност“ на естествените науки, да се възприемат същите критерии за научност, характерни за тях: опора върху наблюдението на фактите, точното им описание и количествена оценка, построяването на хипотези и тяхната проверка ... Позитивната теория изучава „това, което е“, реално и обективно съществуващото“ (с. 268).

номика. Но на всички други, по-високи нива на микроикономическия анализ ... микроикономическата теория се е отдалечила твърде много от Маршал“ (с. 95).

⁴ Към тях „следва да се прибавят: теорията на човешкия капитал; развитието на монетарния икономикс; приносът на Дж. Стиглиц към теорията на публичния сектор; анализът на К. Ароу за социалния избор; изследванията на Фр. Моделиани в областта на корпоративните финанси; напредъкът в теорията на международната търговия (моделът Хекшер-Олин); балансът на междуотрасловите връзки на В. Леонтиев; теорията на икономиката на предлагането и много други“ (с. 161).

Към 40-те години на XX век в методологията на неокласиката се оформят две направления – априоризъм и емпиризъм. Основната идея на априоризма е, че знанието е продукт на разума и не подлежи на потвърждаване или опровергаване чрез опита.⁵ Емпиризмът, обратно, вижда началото на познанието в сетивните възприятия за реалността, а потвърждаването или опровергаването на знанията (продукт на мисловна дейност, опираща се на сетивни възприятия) се основава на съпоставяне с фактите и данните за реалността.

Във философията на науката, а оттам и в методологията на икономическата теория влиза принципът на „фалсификационизма“ на Карл Попър, според когото чрез опита знанията не могат (безусловно) да се докажат, но могат да се опровергават.

Методологията на неокласиката, най-вече в частта ѝ за достоверността, се развива по две линии: (1) априоризъм – Лайнъл Робинс – Милтън Фридман – Р. Липси и (2) емпиризъм – Терес Хътчисън – Пол Самуелсън. Фалсификационизмът на Попър се усеща и в двете линии. Тезата на Хътчисън и Самуелсън е, че теорията трябва да е емпирично съдържателна, т.е. да съответства на фактите от реалността и да е емпирично проверяема (с. 277, 279, 281-283, 289-290). Според Фридман теорията може и да се разминава с реалността; доколкото тя е вярна може да се съди по нейната способност да предсказва; трябва да се сравняват прогнозите, предвижданията, „предсказанията“ на теорията с онова, което се случва в реалността (с. 283-296). В методологията на неокласиката се налага „линията Фридман“.

„От началото на 80-те години на XX век развитието на икономическата методология навлиза в нов етап“ (с. 299). Една от неговите характерни черти е, че докато преди това методологията се разбира като „предписание“ как да се прави теория, през последните десетилетия си пробива път и обратният възглед – методологията да се разбира като „онова, което се прави“ при фактическото разработване и развитие на теорията. Така разбираана, тя се извежда чрез „анализ и изследване на практиката на неокласическия икономикс, на онези методологични подходи, които икономиксът реално използва“ (с. 308; вж. също с. 300).

⁵ „Икономическата наука е система от чисто дедуктивни изводи от постулати, неподлежащи на потвърждаване или опровергаване на основата на опита“ (с. 269, с препратка към оригиналния източник). „Твърденията на икономическата ..., както и на всяка друга научна теория ..., дедуктивно се извеждат от набор от постулати“ (с. 271, с препратка към оригиналния източник). Според Л. Робинс „истинността или обосноваването на теорията се гарантира от нейните интуитивно очевидни предпоставки и строга дедуктивна структура ... [може да се окаже – б. а., В.Т.], че икономическите теории в определени случаи са неприложими, но те не могат на такава база да бъдат емпирично опровергани“ (с. 271-272). Веднага след това е дадена критичната позиция на автора на монографията – „такава постановка, която накратко се свежда до твърдението: ако фактите противоречат на теорията, толкова по-зле за фактите, е способна да предпази от опровергаване всяка догма. Тя същевременно лишава икономическата теория и от нейната практическа функция“ (с. 272).

От средата на миналия век и досега голям въпрос за методологията⁶ е формализацията и математизацията на неокласическата теория (с. 315-370). Отчитат се положителните резултати за теорията от навлизането на математиката в нея, но заедно с това е направен критичният извод, „че е надхвърлена границата на разумната употреба на формализацията/математизацията в съвременния икономикс ... В резултат в икономикса се развиват някои негативни тенденции“ (с. 363). Необходима е „дискусия ... за методите на съвременния икономикс; за мястото и ролята на формализацията/математизацията в него“ (с. 370).

4. *Положително отношение и критика към неокласическата теория.* В монографията е изказано положително отношение към неокласическия икономикс. Развитието му (през XX век) е оценено като „забележително“ (с. 94, 163), а резултатите му – като „неоспорими“ (с. 164).

„Прогресът в областта на микроикономическата теория може да се систематизира в следните три насоки: (1) генерира огромно и ценно ново знание ...; (2) утвърждава методологическата си роля по отношение на целия икономикс ...; (3) нарастващо играе ролята на източник на подходи и методи на изследване, които се използват в другите социални науки. Що се отнася до макроикономиката, то тя откри цяла нова теоретична област на изследвания ..., изцяло е творение на XX в. и се определя като едно от най-големите му научни постижения“ (с. 163).⁷

Тази линия на положително възприемане на неокласическата теория се усеща най-силно в последната глава пета (с. 373-438), където се прави изводът, че неокласиката се развива възходящо и има значителен познавателен потенциал⁸; отхвърля се тезата, че неокласическият икономикс е в криза; не се приемат възгледите, че неокласическото доминиране в мейнстрийма се заменя от мейнстрийм плурализъм.

Един от признаците на професионална добросъвестност е да намериш сили открито да критикуваш онова, което приемаш позитивно, ако смяташ, че то има за какво да бъде критикувано. А според автора на монографията има за какво:

⁶ Разбирана в нейния тесен смисъл като съвкупност от изследователски методи.

⁷ „През XX век неокласическата теория изминава дълъг и ползотворен път. Към теоретичното наследство на предходните епохи ... добави свои значими приноси, разви и обогати научното знание, издигна го на неимоверно по-високо равнище“ (с. 164).

⁸ „Съвременният икономикс несъмнено притежава евристичен потенциал. Под „потенциал на научното знание“ тук авторът [на монографията – б. а., В.Т.] разбира обяснителната и прогнозна способност на икономическата теория, а също способността ѝ да образува фундамент за постъпателно развитие на научната мисъл. Икономическата теория, използваща принципите на неокласиката, е отворена научна система. Тя дава фундамент за изследване на съвременните проблеми. Базисните принципи и методи на изследване на доминиращата икономическа теория установяват отправните точки за движение на теоретичната мисъл, остават източник за появата на нови и усъвършенстването на стари научни концепции и направления, резултат не на последно място на дискусиите, които се водят в икономикса. Всичко това свидетелства за значителния познавателен потенциал на неокласическата икономическа теория в съвременните условия“ (с. 375-376; вж. също с. 377, 435).

• *Прекалената формализация и математизация на неокласическия икономикс в периода от средата на миналия век досега* (с. 325-370). Никой не оспорва (вкл. авторите на монографията и на този отзив), че формализацията и математизацията допринасят за развитието на теорията.⁹ Но превърнали се в самоцел, те започват да вредят на теорията, откъсват я от реалността и вместо обективно обяснение за реалността теорията се превръща в логическа игра. В монографията в исторически и тематичен контекст са приведени критики в това отношение на световнопризнати учени – В. Леонтиев, Р. Липси, М. Блауг и др.

Позицията на автора на монографията: „през втората половина на ХХ век се развива тенденция към прекомерна формализация (математизация), която води до самоцелно теоретизиране и откъсване на теорията от фактите (от проблемите на реалния живот)“ – с. 331. И също: „Математическото моделиране ... е изтласкало всички други научни методи в съвременната икономическа теория ... Развива се тенденция към самоцелно теоретизиране“ и моделиране (с. 341); икономиксът (той е *икономическа* теория) се е превърнал в *математически* икономикс и това личи особено силно при докторантурите (с. 337-339, 341, 364, 369); проблемите не са в моделирането и математическите методи като такива – те имат своя смисъл и възможности като познавателни средства, а в тяхното фаворитизиране и абсолютизиране, в начина, по който се използват (с. 357, 365).

• *След един век безусловно доминиране неокласическият икономикс е в състояние на самодоволство, с усещане за самодостатъчност, пренебрежение към другите теоретични възгледи*¹⁰ и *ниска саморефлексия* (неспособност да погледнеш критично към себе си). След като се регистрира „състоянието на самодоволство в съвременния икономикс“ (с. 386), в монографията в прав текст се заявява: „съвременната неокласическа теория се характеризира с ниско равнище на саморефлексия“ и това „има ред неблагоприятни последици“ (с. 442-443). Големият проблем на икономикса днес „не е в неговите [научни – б.а., В.Т.] проблеми, а в неспособността му да се изправи пред тях. И това е резултат

⁹ „Днес никой не се съмнява в ползите от математизацията/формализацията на икономическата теория. Тя е допринесла за прецизирането на икономикса, за отстраняване на вътрешните му противоречия и несъответствия, за изграждането на логическата му структура. Давала е и продължава да дава ценни научни резултати. Въпросът ... не е „за“ или „против“ формализацията (математизацията), а е за мярката ... Едно средство може да е полезно, но това зависи от мярката. И лекарството е лекарство, т.е. лекува хората, когато е в определена доза. Ако тя се надхвърли, то се превръща в отрова“ (с. 364-365).

¹⁰ „Характеризирайки неокласическата теория, У. Самюел посочва, че днес икономистите-неокласици практикуват: 1) „изключителност“ и 2) „изключване“. „Изключителност“ – ... те вярват ..., че само господстващата [т.е. тяхната – б.а., В.Т.] теория е научна. Оттук произтича „изключването“ – ... пълно пренебрежение към хетеродоксалните школи: хетеродоксалната икономическа мисъл е изтласкана от преподаването, няма достъп до най-авторитетните икономически списания и т.н. ... Авторът [на монографията – б.а., В.Т.] счита, че описанието на Самюел много точно характеризира съвременното състояние в областта на икономическата теория“ (с. 443).

от незадоволителното равнище на самореклексия ... Проявявайки неспособност да се изправи пред собствените си проблеми, с това икономикът неизбежно стеснява собствените си хоризонти за бъдещо развитие“ (с. 444)¹¹.

• *Критика за състоянието на методологията в неокласическия икономикс и отношението му към нея, за „отсъствието на методологичен дебат“ и за „методофобия“ в икономикса* – с. 299, 308, 378-383, 393-394, 436-437, 442-444. В неокласиката се обявяват методологични принципи и техники (верификация – проверка на теорията чрез подкрепящи я факти и данни, фалсификация – проверка чрез опровержения, също – проверка чрез потвърждения или опровержения на „предсказанията“ на теорията и др.). Но „възприетите методологични принципи повече се декларираат, отколкото съблюдават/прилагат“ (с. 378). „Болшинството“ от съвременните неокласици „не се интересуват“ от методологията (с. 379).

През втората половина на ХХ век и досега „методологията не е предпочитана област на научни занимания в икономикса ..., не е на особена почит сред неокласиците ...“. Те страдат от „методофобия“ (с. 379). Методологията „се счита за загуба на време ..., за занимание, което не е необходимо“ (с. 378).¹²

Дистанцирането на неокласическия икономикс от методологията „през последните шестдесет години се отразява върху развитието на икономикса, и то неблагоприятно“ (с. 393). Според автора на този отзив най-тежкия проблем, който стои пред неокласическия икономикс днес (неадекватност спрямо реалността), има своето методологично начало.

• *В монографията има и други критики* – например изказват се резерви спрямо неолиберализма на неокласиката.¹³

Том втори. Преходът на икономическата теория в България

Вторият том е 192 издателски страници със 181 препратки, бележки и коментари под линия.

¹¹ „Фундаменталният проблем на неокласическата теория в съвременните условия ... се свежда до недостатъчната степен на самонаблюдение и самоанализ (ниска самореклексия)“ (с. 447).

¹² „Неокласиците (с много малки изключения) не се занимават с методология ... към средата на ХХ век „методофобията“ става отличителна черта на модерния икономикс“ (с. 382).

¹³ „Господстващите неолиберални възгледи ... [в неокласиката – б. а., В.Т.] през последните три десетилетия имат непосредствено отношение и към настъпването на кризата [има се предвид световната криза от 2008 – 2009 г.], и към нейната дълбочина. Според автора [на монографията – б. а., В.Т.] те не са единствената причина за кризата, но са една от основните ... Благодарение на доминиращата позиция на неокласическата теория в цял свят триумфира вярата в пазара и пазарното регулиране, съпътствана от политика на оттегляне на държавата от икономиката ... Свободният пазар създава мощни стимули, генерира висок икономически растеж, но едновременно с това усилва нестабилността (и социалното неравенство). Процесите в световната икономика през последните две десетилетия са категорично потвърждение на това. От особено голямо значение се оказаха последиците от либерализацията на финансовите пазари“ (с. 407; вж. също с. 444-445).

Предмет и ограничения на изследването

Преходът в общественно-политическата система, който се извърши в България, има много измерения. Едно от тях – преходът в икономическата теория – е предмет на втория том. Направено е съдържателно разграничение между теорията като базисен компонент в икономическата наука и онова от нея, което се преподава в университетското образование. „Фокусът в монографията е върху реформата в полето на икономическата теория, така както тя протече във висшите училища на България“ (с. 8). Обхванати са годините от 1990 до 2011. Причини от различно естество са наложили това ограничаване на периода, но са отбелязани също, предимно в глава втора, отделни „по-важни събития“ в областта на икономическата теория в България и след 2011 г.

Поглед отвътре към „смяната на парадигмата“

С израза „поглед отвътре“, включен и в заглавието на монографията, авторът ни напомня, че изследва събития, в които сам е участник. Да се опитваш да разплетеш плетеница, в която сам си вплетен, е деликатно занимание, съпроводено с познавателни рискове. Проф. Младенова е наясно с рисковете. В цялата монография непрекъснато се напомня, че застъпените в нея виждания, изводи, оценки, коментари са на автора, ангажират само него и че е напълно възможно те да не се споделят от други изследователи, участници или наблюдатели на обсъжданите събития.

Терминът „парадигма“ получи широко разпространение в професионалната научна общност (от всички области на науката) след появата на известното съчинение на Томас Кун „Структура на научните революции“. „Парадигма“ в смисъла, в който се употребява тук този термин, са основните положения в една система от теоретични виждания. С развитието и натрупването на знанията може да се стигне до смяна на парадигмата; за Кун това е „научна революция“.

Смяната на парадигмата в полето на икономическата теория в България и в другите страни от бившия социалистически свят се извърши по друг начин. Тя не дойде след дискусии между теории. Една алтернатива в икономическата теория (марксистката) беше заменена от друга (неокласическата) и това стана „по причини, лежащи извън ... самата икономическа теория“ (с. 13; вж. също с. 152-153, 155). Причините бяха, *първо*, смяната на обекта на теорията – централно планираната икономика беше заменена с пазарна, съответно теорията за централно планираната икономика отстъпи място на теория за пазарната икономика и, *бих добавил*, *второ* – смени се радикално общественно-политическата среда (институции, механизми, ценности, идеология), в която съществуват и се развиват икономиката и теорията за нея. Авторът е наясно, че ако не се отчита тази особеност на прехода в теорията, много от фактите в него могат да получат неадекватна интерпретация.

Изразът „смяна на парадигмата“ се среща често в изложението и винаги е в кавички, които сигнализират, че не става дума за смяна в смисъла по Кун.

Приведени са интересни сведения за това как този израз се появява и разпространява в българската научна икономическа общност (с. 11-12).

Основни тематични линии

Изследването условно може да се раздели на две части. Първата (гл. 1 и 2) е за прехода в икономическата теория в университетското образование и в науката в България с акцент върху образованието. Във втората (глава 3) чрез анкета е потърсено мнението на академичната общност за прехода в теорията.

В монографията се открояват няколко *тематични линии*:

1. *Как се осъществи и какви са резултатите от прехода в университетското икономическо образование по икономическа теория?* Логично би било преходът да се извърши в контекста на обща реформа на икономическото висше образование и като част от нея при експлицитно обявена визия (стратегия) за реформата. Но не стана така; „въпросът за реформата на висшето икономическо образование не получи ... нужното внимание.“ Преходът беше извършен „стихийно и спонтанно“ в трудни условия (с. 13-14) и беше „изнесен“ от катедрите, преподаващи икономическа теория, и от определен кръг преподаватели в тях.

Катедрите и техните състави не бяха предварително подготвени за прехода. Такава подготовка изисква години, ако не и поне десетилетие. Всичко започна изведнъж, всичко трябваше да се променя в движение – усвояване на новата парадигма, въвеждане на нови дисциплини, подготовка на лекционни курсове, нови специалности, учебни планове, програми и т.н. Огромна работа, огромни усилия, напрежение.

Авторът на монографията и на катедрата, в която е тя,¹⁴ ще отбележа изрично, са измежду водещите преподаватели и катедри, осъществили прехода в българското висше икономическо образование в областта на икономическата теория.

Към 2011 г. резултатите от прехода, представени най-обобщено, са: теорията за централно планираната икономика, преподавана до 1989 г., е заменена с теория за пазарната икономика – неокласическия икономикс; новата „парадигма“ е усвоена (в определена степен) от преподавателския състав; въведени са нови учебни специалности и дисциплини, за които са съставени учебни планове и програми; подготвени са и са издадени учебници.

2. *Преходът в науката* (гл. 2). Ситуацията е аналогична на тази в образованието, но напреженията са по-малки, преди всичко защото сроковете не са както в преподаването (където всяка есен започва новата учебна година, през февруари започва летният семестър, преподаването на учебния материал трябва да приключи преди изпитните сесии, а те винаги са в строго определено време, и т.н.). И в науката „новата парадигма“ е неокласическият икономикс.

¹⁴ Катедра „Обща икономическа теория“, Икономически университет – Варна.

В гл. 2, предимно на с. 91-93, са включени и сведения за изследвания и публикации в България в областта на икономическата теория в годините след 2011.

3. *Преходната икономика и теорията за нея* (с. 53-81). Проф. Младенова е един от малкото български преподаватели и учени-теоретици, които се опитват и успяват да влязат по-дълбоко в процесите при преминаването от една обществено-политическа и икономическа система към друга, достигат до теоретични виждания, имат публикации, подготвят лекционни курсове.

Проблемите в теорията за преходната икономика са много, поуките също и не можем да не се съгласим например с критичното отношение в монографията към някои от препоръките за прехода, които ни даваха западните експерти, или със значимия за теорията извод (до който достигат и други учени) за мястото и значението на институционалната среда при трансформационни процеси в икономиката.

4. *Плурализъм и алтернативни теории* (с. 37, 89-93, 106-108, 150-151, 164). Имат се предвид теории, алтернативни на доминиращия неокласически икономикс. Темата е интересна, дискуссионна и значима, особено за България: „навремето в бившите социалистически страни икономистите безапелационно приемаха и проповядваха една определена теоретична система. По същия начин днес са готови да я заменят с друга, също така безусловно и безапелационно възприемана“ (с. 52). Необходимо е повече критично осмисляне при възприемането или отхвърлянето на икономическите теории.

През последните десетилетия на миналия век и особено след голямата криза от 2008-2009 г. по света тръгва мощна вълна от критики срещу доминиращата теория (неокласическия икономикс). Към края на първото – началото на второто десетилетие на XXI век вече е налице мащабна загуба на доверие в неокласическия икономикс като доминираща базисна (обща, фундаментална) икономическа теория. За пореден път в исторически план, и този път с още по-голяма сила, се постави въпросът за алтернативите на доминиращата теория.

В монографията, като в някои отношения се имат предвид и годините след 2011:

- се посочва, че в България измежду алтернативите относително най-широко е застъпен институционализъмът (с. 92-93);
- обсъждат се интересът към политическата икономия и дискусиите по съвременната икономическа теория (с. 89-92);
- предлага се първият в българската научна икономическа литература систематичен и непредубеден преглед на отношението на академичните среди в и извън страната към Маркс и марксизма в условията след краха на бившия социалистически свят (с. 41-46, 48-52, 87-89).

Проф. Младенова се обявява категорично в защита на плурализма в преподаването и в научните изследвания в областта на икономическата теория (с. 106-108, 150-151).

5. *Докторантурите*. Въпросът е изключително важен. Какви ще бъдат икономическото образование, теория и наука в България утре, зависи много от това какви са докторантурите днес. Преходът в докторантурите е направен, но проблеми има, и то много (с. 100-110).

6. *Преходът в икономическата теория в България през погледа на научно-преподавателската общност* (гл. 3). Както вече беше отбелязано, проф. Младенова многократно напомня, че излага и аргументира собствените си виждания по извършения в страната преход в теорията и че те може и да не съвпадат с други виждания в академичната общност. Оттук се стига до интересната идея по обсъжданите въпроси (чрез анкетно проучване) да се потърси мнението на академичната колегия „преподаватели по икономическа теория в българските висши учебни заведения“. Обхванат е академичният състав на катедрите, преподаващи икономическа теория в десет университета. Поставени са 40 въпроса, отнасящи се до „смяната на парадигмата“ и до професионалните характеристики на хората, които я извършиха. В духа на добрата академична етика в приложение е публикувана анкетната карта.

Резултатите от анкетното проучване и техният анализ са твърде интересни, а също и съпоставянето на вижданията на автора с тези в колегията. По значителен кръг въпроси позицията на проф. Младенова и доминиращите позиции в колегията съвпадат, по друг се разминават, а по трети разминаванията са съществени. В общи линии, усещането е, че в сравнение с преобладаващите виждания авторът е по-критичен към проблемите на българския преход в икономическата теория.

*

Двете монографии на проф. Младенова са открояващи се произведения в българската научна икономическа литература. Открояват се с мащабите си, с дълбочината на изследването, с професионалната си добросъвестност. В частта си за методологията и за саморефлексията в икономическата теория значимостта на изследванията със сигурност преминава националните граници.

Монографиите могат да се ползват като първичен и вторичен източник за други изследвания; първичен – с резултатите, тезите, позициите на автора им, вторичен – чрез интензивния им контакт със световната литература (над 800 препратки към чуждестранни източници). Те представляват интерес и за „неутрално“ приемащите доминиращия неокласически икономикс, и за неговите поддръжници, и за критиците му (между които е и авторът на този отзив).

Проф. д-р ик. н. Васил Тодоров